

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної педагогіки
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота магістра

**з теми: ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З
ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ
ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ**

Виконав: магістрант спеціальності
016 Спеціальна освіта

Пихальський І.М.

Керівник: **Гончарук Н. М.**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Вержиховська О. М.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

м. Кам'янець-Подільський – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	6
1.1. Сутність та змістові характеристики фізичної реабілітації як педагогічної проблеми.....	6
1.2. Специфіка моторно-рухового розвитку дітей з особливими освітніми потребами.....	18
1.3. Характеристика інноваційних і традиційних методів фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ...39	39
2.1. Методичні засоби організації емпіричного дослідження фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами.....	39
2.2. Вивчення процесу фізичної реабілітації дітей в умовах інклюзивно-ресурсного центру.....	45
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ.....	61
3.1. Завдання фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсних центрів.....	61
3.2. Функції вчителя-реабілітолога як координатора процесу фізичної реабілітації.....	64
3.3. Педагогічні умови організації фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.....	70
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство характеризується формуванням нового соціально-педагогічного середовища, яке обумовлює трансформації особистісних потреб, інтересів, життєвих стандартів громадян з обмеженими фізичними можливостями. На сьогодні, здійснюється активний пошук інструментів реабілітації, адаптації та інтеграції, які забезпечуються в умовах закладів спеціальної освіти. Це спонукає до широкого висвітлення проблеми фізичної реабілітації у науковій літературі.

Дослідження проблеми фізичної реабілітації здійснюються у різних напрямках. Проблеми психомоторного розвитку дітей з особливими освітніми потребами вивчають А.В. Сімко, Ю.П. Данчук, Н.І. Жиліяк, А.І. Шинкарюк. Соціально-біологічні проблеми фізичного виховання аналізують Г.О. Апанасенко, В.В. Волков, Р.Г. Науменко, М.М. Бака, В.С. Бойко, С.С. Гурвич. Питання фізичної реабілітації після травм опорно-рухового апарату розглядають В.Ф. Башкіров, С.А. Бортфельд, В.Й. Дубровський, О.І. Рогачова. Технології реабілітаційної роботи розробляють Б. і Я. Бобат, А. Верхейл, В. Войт, Г. Доман, В.І. Козьявкін, М.Ch. Knill, А. Петьо, К. Хюлсегге, В. Шерборн.

Фізична реабілітація – це одна із форм комплексної реабілітації дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Актуальність проблеми фізичної реабілітації визначено тим, що педагогічний її аспект вивчено недостатньо, що зумовило необхідність більш детального його дослідження. Водночас, саме педагогічний аспект є основою необхідних щоденних занять і тренувань, спрямованих на відновлення та компенсацію втрачених фізичних навиків. Його роль у відновленні фізичного здоров'я визначається технологіями, розробленими у світовому науковому просторі. Послуги з фізичної реабілітації включають не лише забезпечення занять з лікувальної фізкультури, а й широке впровадження апробованих інноваційних технологій у робочий процес, таких як Бобат-, Войт-терапія, кінезо-, іпо-, бальнеокінезотерапія. Їх використання у реабілітаційному процесі є запорукою підвищення якості життєвих функцій

дітей з моторно-руховими порушеннями.

Актуальність цієї проблеми, її недостатнє висвітлення в літературі зумовили вибір теми наукової роботи – «Організація фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру».

Мета дослідження – проаналізувати змістові засади організації фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Відповідно до мети висунуто такі **завдання**:

- здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з питань фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами;
- підготувати програму дослідження фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами та вивчити особливості процесу фізичної реабілітації;
- з'ясувати завдання та проаналізувати педагогічні умови організації фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами у роботі інклюзивно-ресурсного центру.

Виходячи з актуальності обраної теми **об'єктом дослідження** є організація фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – завдання, зміст та педагогічні умови організації фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури за темою наукового дослідження; аналіз нормативної документації закладів освіти; узагальнення результатів дослідження. Емпіричні: включене спостереження, опитування, тестування; педагогічний констатувальний та формувальний експеримент. Статистичні: опрацювання експериментальних даних.

Експериментальною базою дослідження стала комунальна установа Дунаєвецької міської ради «Інклюзивно-ресурсний центр».

Теоретичне значення наукової роботи полягає в аналізі специфіки

фізичної реабілітації в умовах інклюзивно-ресурсного центру, розробці програм фізичної реабілітації у роботі з дітьми із різними порушеннями.

Наукова новизна:

1. Експериментально обґрунтований змістовий компонент та спрямованість застосування засобів фізичної реабілітації у дітей із різними порушеннями розвитку (дитячим церебральним паралічем, порушеннями інтелекту, складними порушеннями).

2. Доведено ефективність застосування методики фізичної реабілітації у педагогічній роботі.

3. Визначено психологічні умови та послідовність організації фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Практична значущість наукової роботи полягає в тому, що розроблена нами комплексна методика вивчення фізичного розвитку дітей з особливими потребами та програма реабілітаційної роботи можуть бути використані у практиці вчителів-реабілітологів інклюзивно-ресурсних центрів у роботі з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату, порушеннями інтелекту та складними порушеннями (ОРП та ПІ).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дипломного дослідження висвітлено в 1 фаховій науковій публікації.

Структура роботи. Дипломна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи представлено на 113 сторінках. Основний обсяг включає 98 сторінок. Додатки займають 15 сторінок. Список використаних джерел передбачає 92 найменування.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження з проблеми організації фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру дають підстави для таких висновків:

Теоретичний аналіз наукової літератури у межах дослідження дає змогу стверджувати, що фізична реабілітація – це процес відновлення моторно-рухових функцій організму засобами фізичної культури та попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати набутих рухових навичок. У педагогічній галузі фізична реабілітація – це загальні заходи, спрямовані на відновлення рухових функцій. Приводом до фізичної реабілітації є порушення моторного розвитку, які обмежують здатність дитини рухатися та виконувати функціональну діяльність у своєму повсякденному житті. Основними засобами є оцінка мобільності, фізичні та спортивні вправи, лікувальна фізкультура, функціональна реабілітація, ерготерапія, механотерапія, теренкур, гідрокінезитерапія), стретчинг, тренування на інвалідному візку.

Найбільш поширеними традиційними та інноваційними методами роботи з фізичної реабілітації є технології М.Ch. Knill, В. Шерборн, В.І. Козьявкіна, Я. Хюлсегге та А. Верхейла, А. Петьо, Б. і К. Бобат, Г. Домана, В. Войта.

Аналіз моторно-рухового розвитку дітей із особливими потребами, дав змогу констатувати, що найбільш ураженими моторні функції виявились у дітей із дитячим церебральним паралічем та складною структурою дефекту. Значні труднощі констатовано і в дітей з інтелектуальними порушеннями. Здійснений науковий аналіз дав нам змогу виокремити три категорії дітей, які потребують реабілітаційної допомоги: діти з дитячим церебральним паралічем; діти з дитячим церебральним паралічем та порушеннями інтелекту; діти з порушеннями інтелекту.

Експериментальне вивчення моторно-рухових функцій дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру уможливило зробити такі висновки та обґрунтування:

Диференційний аналіз рівня розвитку загальної моторики у дітей із різними психофізичними особливостями демонструє найнижчі її рівні у досліджуваних із складними порушеннями (2,9) і порушеннями опорно-рухового апарату (3,8). Найбільші недоліки стосуються координації рухів, ходи, стрибання та бігу. Найвищий рівень функцій загальної моторики властивий дітям із порушеннями інтелекту (показник 9,4). Певні обмеження пов'язані із реалізацією складних рухів – спритності, бігу з перешкодами, стрибання у довжину.

Аналіз за рівнем розвитку дрібної моторики дає змогу відмітити такі тенденції: найнижчий рівень констатовано у дітей зі складними порушеннями (3,7) та недостатністю опорно-рухового апарату (4,7). Труднощі характерні під час формування рухів просторового поля, координації, соціально-побутових дій, конструювання, рухових навичок читання і письма. Більш високі показники проявляються у дітей із порушеннями інтелекту (8,9). Вони більшою мірою стосуються недостатності пізнавальних процесів, необхідних для забезпечення предметних дій.

Показники дрібної моторики відрізняються у дітей із порушеннями опорно-рухового апарату та тих, хто має порушення інтелекту. У першій категорії більш збереженою є дрібна моторика. В той час, як у другій категорії більш збереженими є загальні рухові навички. Це зумовлює спрямованість корекційно-розвивальної роботи. У роботі з дітьми із дитячим церебральним паралічем та порушеннями опорно-рухового апарату роблять акцент на формуванні загальної моторики: координації, рівноваги, рухових навичок. А під час занять із дітьми із порушеннями інтелекту – акцентують увагу на розвитку дрібної моторики, письма і предметних дій.

Результати формувального експерименту дають змогу зробити такі узагальнення:

Мета фізичної реабілітації в умовах інклюзивно-ресурсного центру полягає у забезпеченні комплексної фізичної реабілітації дітей із порушеннями моторно-рухового розвитку на основі відновлення або компенсації втрачених рухових функцій. Педагогічними умовами організації фізичної реабілітації визначено забезпечення структури педагогічної діяльності вчителя-реабітолога відповідно до аналітико-діагностичного, інформаційного, конструктивно-проективного, відповідального, реабілітаційно-відновлювального, творчого та саморозвивального компонентів. Кожний із цих компонентів представлений необхідною ланкою педагогічної діяльності: аналітико-діагностичний – первинною оцінкою і проведенням повторних діагностичних скринінгів; конструктивно-проективний – підготовкою індивідуальної програми реабілітації, інформаційний – проведенням консультацій з проблем фізичної реабілітації, реабілітаційно-відновлювальний – наданням професійної допомоги відповідно до індивідуального плану реабілітації; творчий – використанням інноваційних методів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук О. Фізична реабілітація в системі охорони здоров'я дітей зі статичними порушеннями опорно-рухового апарату. Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт : журнал / уклад. А. В. Цьось, А. І. Альошина. Луцьк, 2017. Вип. 26. С. 58–62.
2. Бадалян Л.О., Журба Л.Т., Тимонина О.В. Детские церебральные параличи. Киев, 1988.
3. Бака М.М., Бойко В.С., Гурвич С.С., Мурахов И.В. Социально-биологические проблемы физической культуры и спорта. Киев : Здоровье, 1983. 248 с.
4. Башкиров В.Ф. Комплексная реабилитация спортсменов после травм опорно-двигательного аппарата. Москва : Физкультура и спорт, 1984. 240 с.
5. Башкиров В.Ф. Комплексная реабилитация спортсменов после травм опорно-двигательного аппарата. Москва : Физкультура и спорт, 1984. 240 с.
6. Белікова Н.О. Підготовка майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до здоров'я збережувальної діяльності: теорія та методика : монографія. Київ : Козарі, 2012. 584 с.
7. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность / под ред. О. Г. Газенко ; изд. подгот. И. М. Фейгенберг ; редкол. : А. А. Баев (пред.) и др.; Москва : Наука, 1990. 494 с.
8. Бобат Б., Бобат К. Моторное развитие при детском церебральном параличе. пер. с нем. Эрики Штэле-Хирземанн ; Штутгарт, Нью-Йорк : Георг-ТимеФерлаг, 2005. 42 с.
9. Бубновский С.М. Теория и методика кинезитерапии. метод. пособие. Москва: Астрейя-центр, 2011. 56 с.
10. Вергун-Безлейкіна І. Рекреаційні ігри та забави для дітей з церебральним паралічем : навч.-метод. посіб. Львів, 2006. 40 с.

11. Відновлювальні засоби працездатності у фізичній культурі і спорті : підруч. І. О. Ячнюк, О. О. Воробйов, Л. В. Романів та ін. Чернівці : Книги – XXI, 2009. 432 с.
12. Вільчковський Е., Пасічник В. Фізичне виховання в школах Греції Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. № 3 (31), 2015. С.10–14.
13. Вовканич А.С. Вступ у фізичну реабілітацію (матеріали лекційного курсу): навч. посіб. Львів : Українські технології, 2008. 200 с.
14. Воронін Д.М., Трач В. Церебральний параліч та реабілітація його спастичних форм. Хмельницький : ХНУ, 2008. 55 с.
15. Воронін Д.М., Павлюк Є.О. Фізична реабілітація при захворюваннях нервової системи : навч. посіб. Хмельницький : ХНУ, 2011. 143 с.
16. Герцик А.М. До питань тлумачення основних термінів галузі фізичної реабілітації : фізичний реабілітолог чи фізичний терапевт? Бюлетень Української асоціації фахівців з фізичної реабілітації. 2010. Вип. 3. С.1–4.
17. Гончарук Н.М. Методика організації роботи практичного психолога : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2014. 351 с.
18. Данилейченко І.В., Магльований А.В. Лікувальна фізкультура в дитячій ортопедії. метод. реком. Львів, 2000. 27 с.
19. Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю : постанова КМУ від 8 грудня 2006 р. №1686. Офіційний вісник України. 2006. №50. С.44.
20. Дубровский В.Й. Реабилитация в спорте. Москва : Физкультура и спорт, 1991. 202 с.
21. Ефимова Л.К. Лечебная физкультура при заболеваниях органов дыхания. Киев : Здоровье, 1988. 83 с.
22. Жовтяк В.В., Богдановська Н.В. Сучасний стан проблеми фізичної реабілітації дітей з церебральним паралічем. Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука – 2014». Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Т. 2. С. 211–212.

23. Завацький В.І. Фізіологічна характеристика рухів як цілеспрямованої поведінки людини : навч. посіб. Луцьк : Надстир'я, 1993. 84 с.
24. Захарова Л.С. Лечебная физическая культура при заболеваниях сердечно-сосудистой системы : метод. реком. Москва : РИО ГЦОЛИФК, 1988. 28 с.
25. Іваніцький Р.Б. Корекція порушень постави школярів 11-12 років з вадами слуху з використанням засобів оздоровчого фітнесу : автореф. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту : 24.00.02. Київ : НУФВСУ, 2018. 24 с.
26. Клапчук В.В., Курята А.В., Маргитич С.В. Волевое управление дыханием в медицинской и спортивной практике. Днепр : Головка Н. В., 2018. 120 с.
27. Козявкін В.І. Методика професора В.І. Козявкіна. Система інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації. Блок кінезіотерапії. Міжнародна клініка відновного лікування. Трускавець, 2004. 125 с.
28. Котелевський В.І., Лянной Ю.О., Міхеєнко О.І. Діагностика рівня здоров'я, психосоматичного стану та якості життя у студентської молоді. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 2010. 117 с.
29. Кударінова А.С., Садвакасова Н.А., Ашимханова Г.С., Арбабаєва А.Т., Жусупбекова З.Д. Особенности речевого развития детей с детским церебральным параличом. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2015. №2(1). С.46–49. URL : <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=6373> (дата звернення : 02.04.2021)
30. Левченко И.Ю., Приходько О.Г. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата : учеб. пособ. Москва : Академия, 2001. 192 с.
31. Лечебная физическая культура в хирургии; под ред. В.К. Добровольского. Ленинград : Медицина, 1976. 248 с.
32. Линець М.М. Основи методики розвитку рухових якостей : навч. посіб. Львів : Штабар, 1997. 207 с.
33. Лисовский Е.В., Кусаинова К.К. Метод динамической проприоцептивной коррекции в реабилитации пациентов с детским церебральным парали. Клиническая медицина Казахстана. 2016. №2 (40). С.31–35.

34. Лікувальна фізкультура та спортивна медицина ; Клапчук В.В., Дзяк Г.В., Муравов І.В. та ін.; за ред В.В. Клапчука, Г.В. Дзяка. Київ : Здоров'я, 1995. 312 с.
35. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. Москва : Линка-Пресс, 1998. 176 с.
36. Лянной Ю.О. Основы физической реабилитации : курс лекций. Сумы : СумГПУ. 2004. 464 с.
37. Магльований А.В. Вдовиченко І.О., Данилейченко І.В., Дуліба О.Б., Магльована Г.П. Лікарсько-педагогічні спостереження в процесі фізичного виховання. Санітарно-гігієнічний контроль : метод. реком. Львів, 2000. 27 с.
38. Макарова Г.А., Белоліпецкая І.А. Система подготовки специалистов по физической реабилитации (физиотерапии) в Charls Sturt University. Теория и практика физической культуры. 2004. № 8. С.13–15.
39. Малкина-Пых И.Г. Телесная терапия. Москва : ЭКСМО. 2005. 752 с.
40. Марченко О.К. Основы физической реабилитации. Киев : Олимпия, 2012. 528 с.
41. Мастюкова Е.М. Физическое воспитание детей с церебральным параличом : младенческий, ранний и дошкольный возраст. Москва : Академия, 2000. 127 с.
42. Метаболизм в процессе физической деятельности ; Л.Л.Спрайт, М.Харгривс. М.Кьер и др.; под ред. М.Харгривса; Киев : Олимпийская литература, 1998. 285 с.
43. Метод професора Козявкіна : система інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації. Концепція мультимодальної реабілітації. URL : <https://kozyavkin.com/uk/treatment/metod-kozjavkina/>
44. Міхєєнко О.І. Формування культури здоров'я населення як нагальна потреба сучасності. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка. 2010. № 1(3). С. 82–91.

45. Міхеєнко О.І. Валеологія: Основи індивідуального здоров'я людини : навч. посіб. Суми: ВТД Університетська книга. 2010. 448 с.
46. Мізеров М.М., Магльований А.В. Моделювання рівнів фізичних навантажень для студентів спеціального відділення : метод. реком. Львів, 1995. 27 с.
47. Мошков В.И. Лечебная физическая культура в клинике нервных болезней. Москва : Медицина, 1982. 225 с.
48. Мурахов И.В. Оздоровительные эффекты физической культуры. Киев : Здоровье, 1982. 270 с.
49. Мурза В.П. Фізичні вправи і здоров'я. Київ : Здоров'я, 1991. 254 с.
50. Мурза В.П. Психолого-фізична реабілітація : підруч. Київ : ОЛАН. 2005. 608 с.
51. Мухін В.М. Фізична реабілітація. Київ : Олімпійська література. 2000. 423 с.
52. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навч.-метод. посіб.; за заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ : 2018. 252 с.
53. Пангелова Н.Є. Історія фізичної культури : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2010. 293 с.
54. Пирогова Е.А., Иващенко Л.Я., Страпко Н.П. Влияние физических упражнений на работоспособность и здоровье человека. Киев : Здоровье, 1986. 151 с.
55. Положення про інклюзивно-ресурсний центр : постанова КМУ від 12 липня 2017 р. №545. Офіційний вісник України. 2017. №61. С.48.
56. Посібник з оцінки основних рухових функцій / за ред. Рассел Д, Розенбаум П., Гоуленд С., Харді С., Лейн М. та ін. Львів, 1993. 119 с.
57. Рипа М.Д., Кулькова И.В. Кинезитерапия. Культура двигательной активности : учеб. пособ. Москва : КНОРУС, 2011. 376 с.
58. Роль фізичної реабілітації у відновленні рухових можливостей у дітей з ДЦП. Н.К. Воронянська, М.О. Борисов, С.В. Ковальова та ін. Соціальна педіатрія і реабілітологія: зб. наук. праць. Київ, 2007. С.200–202.

59. Савушкина А.Г. Развитие мелкой моторики (пальчиковая гимнастика). Старшая группа. Волгоград : Корифей, 2009. 96 с.
60. Таран И.В. Гидрокинезотерапия в системе физической реабилитации детей с церебральным параличом. Физиотерапия, бальнеология и реабилитация. 2013. №6. С.34–39.
61. Ткачук М.Г. Спортивная морфология : учеб. пособ. Санкт-Петербург : СПбГАФК им. П.Ф. Лесгафта, 2003. С.24–30.
62. Триняк М.Г. Фізична реабілітація при остеохондрозі хребта. Чернівці : Рута. 2003. 112 с.
63. Федеральные клинические рекомендации по оказанию медицинской помощи детям с детским церебральным параличом. 2013. URL : https://minzdrav.gov-murman.ru/documents/poryadki-okazaniya-meditsinskoj-pomoshchi/_kr_dcp.pdf
64. Физическая реабилитация : метод. указания по выполнению практических работ / сост. С.А. Егорова, А.Л. Ворожбитова. Ставрополь : Изд-во СКФУ, 2015. 62 с.
65. Физические факторы в лечении детских церебральных параличей / под. ред. Н.А. Усаковой, Р.Г. Красильниковой. Москва : Советский спорт, 2006. 192 с.
66. Фини Н.Р. Ребенок с церебральным параличом: помощь, уход, развитие : кн. для родителей; под ред. Э.В. Ключковой ; пер. с англ. Ю. В. Липес, А. В. Снеговской. Москва : Теревинф, 2009. 336 с.
67. Финк А. Кондуктивная педагогика А. Петё. Развитие детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата. Москва : Академия, 2003. 136 с.
68. Фізична реабілітація та спортивна медицина : Профільні кафедри і курси вищих медичних та фізкультурних закладів освіти України : монографія ; Клапчук В.В., Абрамов В.В, Магльований А.В., Смирнова О.Л. та ін. ; за ред. В.В. Клапчука, А.В. Магльованого. Львів : Ліга-Прес, 2006. 84 с.
69. Філімонов В.І. Фізіологія людини в запитаннях і відповідях : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2010. 456.

70. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень : конспект лекцій. Київ : Академвидав, 2005. 208 с.
71. Хольц Р. Помощь детям с церебральным параличом ; пер. с нем. Москва : Теревинф, 2007. 180 с
72. Шиян Б.М., Вацеба О.М. Теорія і методика наукових педагогічних досліджень у фізичному вихованні та спорті : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан. 2008. 276 с.
73. Bakewell S. Illustrations from the Wellcome Institute Library: Medical Gymnastics and the Cyriax Collection. *Medical History*. 1997. №41 (4). P. 487–495.
74. Basson A. History: Abridged version of IFOMPT History. International Federation of Orthopaedic Manipulative Physical Therapists (IFOMPT). 2011. Retrieved 9 January 2011.
75. Becker B. Missouri Women in the Health Sciences – Health Professions – Development of the Field of Physical Therapy. URL : <http://beckerexhibits.wustl.edu/mowihsp/health/PTdevel.htm>
76. Bowerman M., Murray L.M., Beauvais A., Pinheiro B., Kothary R. A critical smn threshold in mice dictates onset of an intermediate spinal muscular atrophy phenotype associated with a distinct neuromuscular junction pathology. *Neuromuscular Disorders*. 2012. Vol.22(3). P. 263–276.
77. Campbell A.M., Zagon I.S., McLaughlin P.J. Opioid growth factor arrests the progression of clinical disease and spinal cord pathology in established experimental autoimmune encephalomyelitis. *Brain Research*. 2012. Vol.1472. P.138–148.
78. Chartered Society of Physiotherapy. History of the Chartered Society of Physiotherapy. Retrieved 29 May 2008. URL : <https://www.csp.org.uk/about-csp/who-we-are/our-history/csp-history>
79. Garbaczewska-Paczuska J. Co to jest metoda NDT-Bobath i jakie jest jej zastosowanie? *Fizjoterapia dzieci i niemowląt*. 2020. URL : <https://rehabilitacjadzieci-paczuska.pl/dla-rodzicow/>

80. Iurik O.I. Nevrologichni proiavi osteokhondrozu: patogenez, klinika, likuvannia. Neurological manifestations of osteoarthritis: pathogenesis, clinical features, treatment. 2001. 344 p.
81. Józefowski P. Przegląd głównych metod rehabilitacji ruchowej dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym w: Formy rehabilitacji dzieci i młodzieży z dysfunkcją narządu ruchu – materiały z konferencji, Wrocław 1997. S.115–122.
82. Frątczak E. Metoda W. Sherborne w domu dziecka. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. 2004. №10. S.22–25.
83. Fysioterapeut – nytt namn på yrket sjukgymnast sedan. Fysioterapeuterna. 2014. URL : <https://www.fysioterapeuterna.se/Profession/Om-professionen/Fysioterapeut--ny-skyddad-yrkestitel-for-sjukgymnaster/>
84. Hrabe S. Hippotherapy: How does it Affect Children with Mental and Physical Impairments? Eder 402. 2011. 13 p.
85. Klinteberg M. The History and Present Scope of Physical Therapy. International Journal of Technology Assessment in Health Care. 1992. №8 (1). P. 4–9.
86. Knill M.Ch. Programy aktywności: Świadomość ciała, kontakt i komunikacja. Warszawa 1997. S. 7–8.
87. Kováčiková V. Wczesna rehabilitacja metodą Vojty w uszkodzeniach ośrodkowego układu nerwowego, w Międzynarodowa. 176 s.
88. Leland Albright A. Spasticity and Movement Disorders in Cerebral Palsy. 1996. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0883073896011001S01>
89. McKenzie R. Patient Heal Thyself. Worldwide Spine & Rehabilitation. 2002. №2 (1). P.16–20.
90. Porażenie mózgowie – rehabilitacja ruchowa Metodą skafandra kosmicznego. Porażenie mózgowie. 2020. URL : <https://porazeniemozgowe.com/porazenie-mozgowie-metoda-skafandra-kosmicznego/>
91. Sherborne W. Ruch rozwijający dla dzieci. Warszawa, 1997. 180 s.
92. Wharton M.A. Health Care Systems I, Slippery Rock University. 1991.